

Pomýlená pravda o Bátoričke a Jurajovi Turzovi

Režisér Juraj Jakubisko dlho hľadal námet pre svoj historický film z európskej histórie. Hľadal pozitívnu – kladnú postavu, dokonca uvažoval aj o Štefánikovi, ale že ju našiel napokon v Bátoričke, už všeličo naznačuje. Predovšetkým musel dospieť k presvedčeniu, že Bátorička „nevyrábala“ obeť, ale sama sa obeťou stala. Teda žiadna krvavá grófka, vrahyňa stoviek dievčat a mladých žien, ako ju poznáme z väčšiny diel beletrie, ale aj z tradičnej interpretácie historických faktov, ale nešťastná žena, ktorá sa stala terčom intríg a sprisahania mocných vtedajšieho sveta.

Jakubiskovi, samozrejme, imponovalo aj to, že šlo o reprezentantku najvyššej uhorskej šľachty pochádzajúcej z rodiny, v ktorej sa to len tak hemžilo dôležitými hodnosťami, vojvodami, vodcami stavovských povstaní, a dokonca jeden Báthory sa stal aj poľským kráľom. Je pochopiteľné, že príbeh nevinnnej, spoločensky vysoko postavennej ženy, ktorej vzdelanosť, krása a majetnosť vyprovokovali sily zla, aby jej ublížili a urobili z nej obeť, bol pre Jakubiska oveľa prijateľnejší ako tradičná verzia o Bátoričke – krvavej grófke, beštiálnej násilníčke.

V čase rozhodovania o výbere témy na svoj film sa Jakubiskovi ponúkla už pomerne dobre rozpracovaná teória o nevinnosti Bátoričky, samozrejme, obsahujúca aj názory na tých, ktorí Bátoričke ublížili (ide hlavne o palatína Juraja Turzu). Táto teória uzrela svetlo sveta v Maďarsku. V roku 1993 vyšla publikácia maďarskej právničky Irmy Sádecke-Kardošovej *Báthory Erzsébet igazsága (Pravda Alžbety Báthoryovej)*, v ktorej autorka mienila dokázať, že Bátorička sa stala obeťou vykonštruovaného procesu, pričom hlavnú rolu zohral palatín Turzo (Thurzo). Túto teóriu na Slovensko importovala slovenská historička Tünde Lengyelová, ktorá posmrtnú rehabilitáciu Bátoričky na Slovensku začala paradoxne na seminári usporiadanom k 430. výročiu narodenia Juraja Turzu v roku 1997. Jej prednáška bola venovaná vzťahu Alžbety Bátoriovej a palatína Turzu, ktorý bol v nej už zobrazený ako človek ľstivý, vierolomný, pomstychtivý a schopný za svojou kariérou ísť hoci aj cez mŕtvolu. Takto prezentovaný Turzo už nemal ďaleko od postavy palatína z Jakubiskovho filmu. V atmosfére prejavov úcty k tejto významnej postave uhorských a najmä slovenských dejín, mal tento Lengyelovej príspevok spôsobiť aspoň živú polemiku. Okrem prítomnej riaditeľky Štátneho archívu v Bytči Jany Kurcárovej tento atak na Turzu nikoho zo slovenských historikov nevyviedol z miery, a to ani po vydaní príspevku v Zborníku Oravského múzea v roku 1998. Naopak, Tünde Lengyelovej sa na Slovensku podarilo

s touto prednáškou, ale aj inými článkami zasial semienko pochybnosti o tom, či známy príbeh o Bátoričke sa neodohral aj inak.

Je pravda, že právnička Kardošová a najmä historička Tünde Lengyelová svoje dôkazy opierala o vedecký výskum – o archívne dokumenty, ktoré študovala v archívoch. Už na tomto mieste je potrebné pripomenúť, že ani ona, ani spomínaná právnička neobjavili nejaký kardinálny dôkaz o nevine Bátoričky. Ich hlavnou metódou bolo apriórne, nie celkom vedecké, spochybňovanie tradičnej interpretácie už pred tým väčšinou známych archívnych prameňov s cieľom dokázať, že Bátorička prívlastok krvavej grófkky dostala neprávom. Čoraz väčší vplyv tejto teórie na širokú verejnosť sa pokúsil niekoľkokrát eliminovať Jozef Kočiš, autor knihy *Alžbeta Báthoryová a palatín Thurzo*, ktorý na autorov tejto novej pravdy o Bátoričke apeloval hlavne po morálnej stránke. Vzhľadom na to, že išlo o nemalý počet nevinných obetí, dievčat a žien v plnom rozkvetе, vyčítal zástancom Bátoričky nereserioznosť pri ignorovaní autentickej výpovede archívnych dokumentov, ktoré jednoznačne svedčia proti Bátoričke. A bol to práve Dr. Kočiš, ktorý v čase, keď sa dozvedel, o Jakubiskovom zámere natočiť film o „dobrej“ Bátoričke, napísal režisérovi list, v ktorom ho chcel presvedčiť, že Alžbeta Bátoriová nielen podľa legendy, ale i na základe historických faktov bola vrahyňou nevinných dievčat a mladých žien. Jakubisko mu neodpísal; už si zrejme so žiadnym historikom nemienil kalieť obraz Bátoričky s čistou šľachetnou dušou a zástancovia grófkky boli určite veľmi radi, že ich pravda o Bátoričke nadobudne mediálne rozmery. Sám režisér Jakubisko sa pri rozhovoroch s novinármi tváril, akoby „novú“ Bátoričku objavil sám, ale nie iste náhodou sa hlavnými odbornými poradcami pri filme stali najvýznamnejší súčasní zástancovia Bátoričky – maďarský historik Gábor Várkonyi a spomínaná Tünde Lengyelová. Jakubisko si teda vysníval svoju Bátoričku, krásnu vzdelanú šľachticnú, so schopnosťou rozdávať lásku a pomáhať ľuďom. Dievčatá nekántrila, naopak, liečila ich, pretože liečiteľstvo bolo okrem starostlivosti o rodinu a majetok, jedno z jej hlavných činností. Všetko však nasvedčovalo tomu, že Jakubisko nechcel natočiť typický historický film – s týmto žánrom sa len akoby zahrával a celá koncepcia filmu mala spočívať na snahe Jakubiska – umelca sprostredkovať divákovi svoj príbeh o láske spôsobom, aby dominoval nad kulisou histórie. Mnohí diváci si užili film v zmysle tohto prvotného zámeru režiséra a hodnotili ho pozitívne, no niektorí počas filmu z Jakubiskovho umeleckého sna precitli a odmietli sa ďalej stotožňovať s dejom i prezentovanými postavami. Boli to predovšetkým tí, ktorým prekážalo, že Bátorička vo filme bola jednoznačne dobrá a Turzo jednoznačne zlý. Jakubisko sa častejšie v čase procesu tvorby filmu vyslovil, že sa k nemu nedostal žiadny dobový dokument, alebo predmet, ktorý by niekedy patril Bátoričke – akoby chcel potvrdiť

platnosť jedného známeho pravidla vyjadreného nepriamou úmerou – čím menej historických faktov, tým viac legend. Ale aké historické fakty by Jakubisko mal alebo mohol mať k dispozícii o Bátoričke, aby sa dozvedel, či bola naozaj taká nevinná, ako predpokladal? Nie je ich až tak málo.

Na základe dobových písomností môžeme sledovať podstatnú časť príbehu grófkы Alžbety Bátoriovej. V archívoch sa nachádzajú dokumenty z prvého vyšetrovania Bátoričky prebiehajúceho od marca do konca júla 1610, keď Turzo dáva vyšetriť sťažnosti na Bátoričku. Už tieto výpovede desiatok svedkov hovoria za všetko – svedčia o krutom zaobchádzaní grófkы a jej pomocníkov s mladými ženami, dievčatami, o ich mučení a týraní, následkom čoho väčšinou umierali. Dôležitým svedectvom je aj list Juraja Turzu zo dňa 30. 12. 1610 adresovaný manželke, ktorý zachytáva autentickú atmosféru zadržania grófkы v jej čachtickom sídle. Urgencie kráľa Mateja II., aby palatín postavil grófkку pred riadny tabulárny súd, svedčia o tom, že panovník nebol spokojný s rozhodnutím palatína Bátoričku „len“ väzniť na čachtickom hrade. Naproti tomu listy Bátoričkinho syna Pavla Nádašdyho a Bátoričkinho zaťa Mikuláša Zrínioho adresované palatínovi jednoznačne vypovedajú o obavách najbližších členov Bátoričkinej rodiny, že grófkку stihne trest smrti a prosia Juraja Turzu, aby nevyhovel kráľovi, lebo takáto grófkina smrť by bola pre nich potupou. Ďalšia sila dôkazov sa nachádza vo výsledkoch vyšetrovania či už blízkych Bátoričkiných spolupracovníkov a vo výpovediach 224 svedkov po Bátoričkinom zatknutí. Na základe svedectva uvedeného faktografického materiálu sa vývoj udalostí Bátoričkinho príbehu dá interpretovať celkom logickým spôsobom. Palatín už po prvom vyšetrovaní bol iste presvedčený o grófkinej vine a uvedomoval si, že za smrť nevinných obetí by si zaslúžila spravodlivý trest. Na druhej strane mu nemohlo byť ľahostajné, že spríbuznené šľachtické rodiny s Nádašdyovcami by v prípade Bátoričkinho odsúdenia na smrť prišli o rozsiahly majetok. Veď jeho palatínsky úrad nebol závislý len od vôle panovníka, ale zakladal sa aj na priazni vplyvnej uhorskej šľachty. Navyše ho viazalo aj slovo, ktoré dal Bátoričkinmu manželovi Františkovi Nádašdymu, že po jeho smrti bude bdieť nad jeho rodinou. Hoci sa Bátorička v septembri 1610 vzdala svojho majetku v prospech svojich detí, hrozbu morálnej ujmy, v prípade jej popravy, si spríbuznená šľachta tiež veľmi dobre uvedomovala. Vyriešenie chúlостivého prípadu grófkы si Turzo nechal až na záver roka 1610. Tento rok bol jeho prvým v úrade palatinátu a zvládal ho veľmi dobre. Počas neho sa mu podarilo zažehnať nebezpečenstvo stavovského povstania, ktoré chystal Bátoričkin synovec Gabriel Báthori v Sedmohradsku a v tomto istom roku zorganizoval aj cirkevný snem evanjelických zborov v Žiline, ktorý vošiel do slovenských dejín pod názvom Žilinská synoda. Synoda

nebola dôležitá len pre evanjelikov žijúcich na území Slovenska. Slovenská historiografia ju vo všeobecnosti hodnotí ako významný medzník pre zjednotenie a ďalší vývoj slovenskej národnosti, pri tom ale oceňuje to, že tento rozmer získala najmä zásluhou Juraja Thurzu. Bátoričkin prípad bol špecifický a samozrejme vyžadoval od Thurzu celkom iné postupy ako riešenie politických či cirkevných záležitostí. Dilemu akým spôsobom potrestať Bátoričku vyriešil napokon tak, že predposledný deň v roku 1610 prekvapil grófkou v jej sídle v Čachticiach a dal ju doživotne internovať na Čachtickom hrade. Hlavných Bátoričkiných pomocníkov po vypočutí popravili. Mýlil sa, keď si myslel, že týmito krokmi prípad uzavrel. Panovník sa nestotožňoval s jeho postupom a niekoľkokrát Turzu listami žiadal, aby prípad znovu dôkladne prešetril a grófkou postavil pred riadny súd. Thurzo sa z uvedených dôvodov opäť neriadil inštrukciami Mateja II. a zámerne oddŕaľoval riešenie prípadu, ktorý sa preniesol do nasledujúcich rokov a definitívne sa uzavrel až v roku 1614 smrťou Alžbety Bátoriovej, 4 roky po jej internovaní.

Ťahanice pri vyšetrovaní, nespokojnosť kráľa s Turzovým postupom a spomenutá Turzova neochota prípad uzavrieť súdnou cestou boli hlavnými faktormi, ktoré vyvolali pochybnosti o tom, či Bátorička vôbec spáchala tie skutky, ktoré sa pri vyšetrovaní zistili. Nebola iste náhoda, že prvá ucelená posmrtná obhajoba Bátoričky pochádzala z pera právničky. Keď budeme nazerať na prípad prísne cez právnickú optiku, musíme konštatovať, že ako hlavný sudca krajiny Turzo nekonal v súlade so zákonným postupom, dokonca by sme mohli povedať, že po právnej stránke ako palatín zlyhal. Spomenuté listy, v ktorých Bátoričkin zať a syn ďakujú Turzovi, že robí všetko pre to, aby sa grófkou pred súd nedostala, jednoznačne dokazujú, že Turzo v tomto prípade dobrovoľne odkladá rolu palatína – sudcu, ale využíva kompetencie, ktoré z tejto funkcie plynú, aby sa stal ochrancom Bátoričkiných dedičov. Samozrejme, že história sa dá interpretovať viacerými spôsobmi a to hlavne vtedy, keď znížime zámerne, či nezámerne význam niektorých faktov, alebo spochybníme ich pravosť. Výsledok takejto manipulácie s prameňmi môže byť pozoruhodný – môže dôjsť až k akejsi inverzii skutočnosti, že všetko bude naopak. Napr. keď Turzovi poprieme úlohu záchrancu majetkov pre Bátoričkiných dedičov, tak jeho silným motívom pre zatknutie Bátoričky mohlo byť získanie týchto majetkov pre seba. V tomto prípade prvotný impulz zla by nepochádzal od Bátoričky ale od Turzu. Z tohto východiska sa dá nielen roztočiť koleso pochybností o morálnych vlastnostiach palatína, o oprávnenosti jeho činov, zároveň sa z tohto postu dá zahájiť aj očisťovacia kúra tradičného názoru o krvavej grófke Alžbety Bátoriovej. Zástancovia Bátoričky urobili oboje. Tünde Lengyelová už v spomínanej prednáške poukazuje na niektoré temné stránky povahy Juraja Thurzu. Vychádza jej napríklad, že keď bol

Turzo schopný ľst'ou dostať na popravisko lednického zemepána Michala Telekešiho, mohol byť schopný hoci aj pomocou zmanipulovaných svedkov a nastrčených mŕtvol dievčat dokázať, že Bátorička mladé ženy kántrila. Je pravda, že Telekešiho prípad sa Thurzo snažil vyriešiť veľmi nekompromisným spôsobom a pomohol si aj ľst'ou. Mladý zemepán nebol žiadne neviniatko a venoval sa nebezpečnej záľube - prepadal a vykrádal povozy bohatých šľachticov. Prepadnutie cisárskych vozov s tovarom v hodnote 40. 000 zlatých sa mu stalo osudným. Cisársky dvor Telekešiho čin hodnotil ako urážku majestátu a velezradu, za čo ho za jeho neprítomnosti mimoriadny súd v Bratislave odsúdil na stratu hlavy a majetku. Turzo dostal od cisára pokyn, aby Telekešiho, ktorý sa skrýval v Poľsku, dostal pred súd. Turzo ho vylákal z Poľska, kde sa skrýval na úteku, pod sľubom amnestie. Po jeho návrate z cudziny ho však dal uväzniť. Pri ďalšom vyšetrowaní sa zistili iné Telekešiho zločiny a aj z toho dôvodu skončil tento mladý šľachtic 3. apríla 1601 na popravisku. Turzovo konanie bolo síce tvrdé, no nemožno ho pripisovať len jeho karieristickým ambíciám a snahe zapáčiť sa cisárskemu dvoru. Miernejší prístup si Turzo voči šľachticom, ktorí sa zaoberali podobnou činnosťou ako Telekeši ani nemohol dovoliť. Z histórie jeho rodiska – Lietavy – mu boli veľmi dobre známe konflikty, ktoré mal svokor jeho otca z prvého manželstva Mikuláš Kostka s bratmi Jánom a Rafaelom Podmanickovcami. Lúpeže, neoprávnené zaberanie majetkov, boli bežnými praktikami týchto šľachticov. Je pochopiteľné, že nekompromisným vyriešením tohto prípadu mienil Turzo zamedziť vznikajúcemu nebezpečnému precedensu, pretože lúpežní rytieri typu Podmanickovcov sa objavovali práve vtedy, keď sa zoslabila autorita ústrednej moci. Podobne by sa dali vysvetliť aj iné Turzove skutky a rozhodnutia, ktoré by sa dnes zdali byť neadekvátnymi a krutými. Pri Turzovi si je potrebné uvedomiť, že žil v dobe, v ktorej používať meč pri obhajobe spoločenských a politických aj rodinných práv bolo nevyhnutnosťou. Bolo by však voči nemu nespravodlivé nevidieť, že Thurzo vedel ochotnejšie ako iní pri riešení problémov použiť nielen rozum, ale aj srdce.

Pri článkoch a štúdiách zástancov Bátoričky nie je možné nadobudnúť vernú predstavu o tom, ako to bude, keď uveríme, že Bátorička bude „naozaj“ dobrá a Thurzo bude „naozaj“ zlý. Toto prepolarizovanie postáv zrealizoval Jakubisko vo svojom filme a na nepripraveného diváka môže pôsobiť až groteskným dojmom. Bátoričkino sídlo, v ktorom grófka s vernými spoločníkmi pestuje svoju liečiteľskú charitu sa vo filme prezentuje vo filme ako oáza dobra, harmónie, lásky a pohody. Naopak Thurzo zosobňuje v tejto Jakubiskovej rozprávke pre dospelých princíp zla a všetko v ňom, aj pri ňom, je zdrojom intríg, zloby, ľsti, pomsty a erotickej vášne. Toto je moment, ktorý by mal rozhodnúť o tom, či ďalej brať alebo nebrať Jakubiskovu rozprávku. Nemali by sme sa čudovať reakciám

diváka zo Slovenska, ktorý má pocit, že sa tu atakuje niečo dôležité z národnej histórie. Je až alarmujúce, aký malý počet slovenských divákov spoznalo, že film sa zachoval krajne neúctivo a urážlivo k jednej z najvýznamnejších postáv slovenských dejín z obdobia feudalizmu – Jurajovi Turzovi. Nevieme, či si Jakubisko uvedomil, keď sa postavil čelom k „novým pravdám“ o Bátoričke a uveril v jej nevinu a Juraja Turzu začal chápať ako bezcharakternú osobnosť politického života, morálneho intrigána a smilníka, že sa zároveň obrátil chrbtom nielen ku skutočným historickým faktom súvisiacich s Bátoričkiným príbehom, ale obrátil sa chrbtom viac-menej aj k slovenskej historiografii, ktorá Juraja Turzu vníma úplne v iných politických, morálnych či ľudských dimenziách. Slovenský divák by musel byť úplne ľahostajný k svojej histórii, ak by mu neprekážalo, že vo filme Juraj Turzo, ale aj z hľadiska slovenskej histórie nie celkom nevýznamný evanjelický farár Ján Ponicens, účastník Žilinskej synody, stelesňujú negatívne postavy a Bátorička a jej prívrženci z radov uhorskej šľachty, ako napr. Bátoričkin synovec Gabriel Bátor, si radostne šantia na strane kladnej polarizácie.

Tí, ktorí odmietli s Jakubiskom prijať faktografické východiská jeho novej filmovej legendy o Bátoričke, si nemusia robiť výčitky, že sa nezúčastňujú na jej posmrtnej rehabilitácii. Žena, ktorá na plátne prežívala svoj nešťastný osud, s Alžbetou Bátoriovou nemala nič spoločné. **Dôležité je však presvedčiť ľudí, že ani ten zlý, pomstychtivý, bezcharakterný a krutý muž s palatínskou hodnosťou, nebol Juraj Turzo.** Žiaľ, tohto humanistu a jedného z najvýznamnejších európskych politikov za feudalizmu, si už mnohí „nevediaci“ takto zapamätali. Aj takúto moc majú legendy.

Jozef Karlík, Ev. posol spod Tatier, 16/2010, s. 8 – 9 (EPST - skrátené)